

A PO- IGEKÖTŐ A LENGYEL NYELVBEN

Elég akár egy futó pillantást vetni a lengyel igekötőkről szóló szakirodalomra ahhoz, hogy meglehetősen bizonyossággal megállapíthassuk: nincs az igekötők között még egy olyan, amelynek annyi érdeklődés jutna, mint a *po*-nak. Már S. Agrell nagy klasszikus tanulmánya (1918) figyelmet szentel ennek az igekötőnek, de foglalkozik vele C. Piernikarski lengyel aspektusopozíciókat bemutató munkája (1969) és egy néhány évvel későbbi értekezése (1975) is éppúgy, mint W. Śmiech lengyel igei prefixációról írott műve (1986) vagy W. Cockiewicz monográfiája (1992), amelyben a *po*- mint a delimitativitás és a disztributivitás fő formális jegye sarkalatos szereppel bír. A nagyobb terjedelmű nyelvészeti munkák mellett találunk nem egy, kizárólag a *po*- igekötőnek szentelt rövidebb írást is (Kawka 1987; Tabakowska 1999; Anstatt 2003; Piwowar 2003).

A *po*- iránt megnyilvánuló kitüntetett nyelvészi figyelem persze nem véletlen: azonkívül, hogy ez a prefixum mutatja a homonimitás legmagasabb fokát, (más szóval funkcionális szempontból a *po*- a legmegterheltebb a lengyel prefixumok között), tisztán perfektiváló funkcióban is kezd egyre dominánsabbá válni, nemcsak a lengyelben, de más szláv nyelvekben is.

Cockiewicz szerint például a *po*- perfektiváló funkcióját tekintve vezet a lengyel prefixumok között. 2700 lengyel ige aspektuális szempontú vizsgálata alapján Cockiewicz megállapította, hogy ezen igék 32%-a *po*- igekötővel képzett tiszta (kanonikus, prototipikus) aspektuspartnerét (pl.: *witać*–*powitać* 'üdvözöl'; ezt követi a *z*- és a *za*- igekötő, amelyeknek a *po*- igekötővel együttesen 70%-os az arányuk a lengyel nyelvben a tiszta aspektusképzésben. Az itt leírtakat némileg árnyalja, hogy Cockiewicz vizsgálatában csak a leggyakoribb lengyel igékre támaszkodott, úgy tűnik ugyanis, hogy az idegen eredetű töveknél mások az arányok. A Z. Saloni (2002) által felsorolt adatok ugyanis arra engednek következtetni, hogy az idegen eredetű igeformák esetében a perfektív partner képzésében a *z*- igekötő játszik fontos szerepet: *liberalizować*–*zliberalizować* 'liberalizál', *organizować*–*zorganizować* 'szervez'. Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy a *po*- igekötő funkcióit a lengyelben összefoglalóan áttekintsük és választ adjunk arra, hogy mi lehet az oka egyre növekvő dominanciájának.

A vonatkozó szakirodalom szerint a *po*- polifunkcionális igekötő a lengyelben a következő funkciókban fordul elő: a) disztributív funkció, b) iteratív-diminutív funkció, c) ingresszív funkció (e funkciójában a *po*- prefixum csak kevés-

sé produktív), d) valamint – ahogy fentebb már említettük – a *po-* jelentős szerepet játszik tisztán perfektiváló funkcióban is.

1. A *po-* prefixumot tartalmazó igei derivátumok morfológiája és aspektusértéke

Általánosságban elmondható, hogy a *po-*-val prefigált igék túlnyomó többsége a lengyelben befejezett szemléletű. Ezek rendszerint a képzésük alapjául szolgáló folyamatos ige befejezett aspektuspartnereiként funkcionálnak. Pl.:

- (1) *bielić* : *pobielić* 'fehérít–kifehérít/kimeszel', *biec* : *pobiec* 'fut–elfut', *wykupywać* : *powykupywać* 'kivált'.

Morfológiai szempontból meglehetősen komplex képzési folyamat eredménye az utolsó példa. A lengyelben ez gyakori típus, így a lengyel igeállomány egy jelentős részét érinti. Az eloszlást kifejező, osztó igék vagy szakszóval az ún. *disztributívumok* csoportjáról van szó, amelyek a másodlagos imperfektívumokból jönnek létre és az egész derivációs lánc utolsó tagját képezik. Pl.:

- (2) *drzeć* 'széttép' (ipf.), *wydrzeć* 'kiszakít' (pf.), *wydzierać* (ipf.), *powydzierać* (pf.).

A *po-* prefixumot tartalmazó igékből másodlagos imperfektívum is képezhető. Ez rendszerint azokra az esetekre korlátozódik, amelyekben a *po-*-val kiegészült alapige teljesen új jelentést kap. (Ezek az esetek a szinkrón nyelvleírás szempontjából nem is tekinthetők derivációs viszonyoknak.) Vö.:

- (3) *cieszyć* 'megörvendeztet' (ipf.), *pocieszyć* 'vigasztal' (pf.), *pocieszać* (ipf.).

A fenti két szóképzési folyamat ellentétes aspektusú homonim formák létrejöttét eredményezi. Pl.:

- (4) *rzucić* 'dob' (pf.), *rzucać* (ipf.), *porzucać* (pf.); versus: *porzucić* 'elhagy' (pf.), *porzucac* (ipf.).

A *po-* igekötőt tartalmazó folyamatos igék egy speciális csoportját képviselik az iteratív-diminutív jelentésű alakok. Pl.:

- (5) *pochrzękiwać* 'időről-időre, néha horkol'.

Ezek a szimplex igéből (a fenti példában *chrzqkać* 'horkol') képződnek két affixum: a *po-* prefixum és az *-iwa-/-ywa-/-wa-* szuffixunok segítségével. *Po-* derivátumok ennél a típusnál általában nem képződnek, pl. nincs **pochrzqkać* alak.

Ami a *po-* prefixumot tartalmazó, pl. *pośpiewać* 'énekel egy ideig', *posiedzieć* 'ül/üldögél egy ideig' típusú igei derivátumok aspektusértékét illeti, el kell mondani, hogy a polonisztikai hagyományban Agrell (1918) óta létezik egy irányvonal, amely ezeket az igéket imperfektívnek tekinti. Ez a vélekedés arra vezethető vissza, hogy az ilyen derivátumok alapigéjükhöz hasonlóan nem lehetnek telikusak; ez a meggyőződés tehát végső soron a lexikai és a grammatikai szint összemosásán alapszik: a szóban forgó lexémák bár szemantikailag atelikusak, morfológiailag és szintaktikailag azonban egyértelműen perfektívnek tekintendők. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy az említett igék ugyanazokkal a formális-grammatikai tulajdonságokkal rendelkeznek, mint a kétségkívül perfektívnek számító *zrobić* 'megcsinál' típusú igék. A következő általánosan ismert tulajdonságokról van szó:

- a) a befejezett igék időparadigmáinak korlátozott volta (pl. a befejezett igék személyragos alakjai jövő időt jelölnek);
- b) fázisigékkel nem kapcsolódhatnak;
- c) bizonyos igenevek (pl. egyidejűséget kifejező határozói igenevek) nem képezhetők belőlük.

2. A *po-* igekötő funkciói a polonisztikai szakirodalomban

2.1. Azon derivátumok esetében, amelyeknél a pár két tagja között szemantikai különbség nincs, csupán aspektusbeli, a *po-* igekötőnek tisztán aspektusképző funkciója van. Pl.:

- (6) *pożegnać się* 'elbúcsúzik'; *podarować* 'elajándékoz'.

Másrészt sokszor az *ić* : *pójść* 'megy–elmegy, elindul', *lubić* : *polubić* 'szeret–megszeret' típusú igepárok tagjai közötti különbséget is tisztán aspektuális értékűnek vélik (vö. Śmiech 1986: 27). Problematikus, hogy sokszor nincs pontosan definiálva, hogy mit is értenek pontosan a „tisztán aspektuális” kifejezés alatt, így ez az gyakran meglehetősen homályos. Az irányvektorral rendelkező *ić* 'gyalog megy', *jechać* 'megy, utazik', *biec* 'fut' mozgást jelölő igéknél nagy rendszerességgel a *po-* igekötő kettős funkciójú. Az egyik a rezultatív funkció. A *po-* prefixummal képzett derivátumok ezeknél az igéknél egy cél elérését, a tér egyik pontjától a másikig való eljutást jelölik. A szakirodalomban ezt a funkciót többnyire tisztán aspektuálisként írják le (l. Cockiewicz 1992: 98):

- (7) *Pojechał do Ameryki, gdzie zdobył olbrzymi majątek.*
'Amerikába utazott, ahol hatalmas vagyont szerzett.'

Érdekes, hogy a delimitatív funkció ezeknél az irányektorral rendelkező mozgásigéknél nem jelenik meg. Ugyanakkor a *po*-t tartalmazó ilyen derivátumoknál rendszeresen jelentkezik az ingresszív funkció, és a statív igékhez hasonlóan az ilyen igéknél a mozgás és a nem-mozgás közötti állapotváltozás a profilírozott. Ez a funkció akkor van jelen, ha a mozgás mellett a mozgás iránya vagy végső célpontja nincs megjelölve. Pl.:

- (8) *Szofer czapkę na bakier nasunął, wsiadł do taksówki i pojechał.*
'A sofőr félrecsapta a sapkáját, beszállt a taxiba és elindult.'

Hasonlóan viselkednek még más, *po*-val képzett derivátumok is, amelyeknek alapigéjük mozgásige, de mellettük a mozgás iránya vagy végcélja konkrétan nem meghatározott:

- (9) *pozaszerować* 'elmasírozik/elmenetel'; *popędzić*, 'fut/szalad'.

2.2. Delimitatív funkció (amelyre a lengyel nyelvészeti hagyomány gyakran mint *determinatív* funkcióra hivatkozik, vö. Grzegorzczkova 1984: 472; Cockiewicz–Matlak 1995). Az ilyen igék időben behatárolt eseményeket jelölnek, jellemző jegyként gyakran megjelennek mellettük az „egy (bizonyos) ideig”, „rövid ideig”, „egy kicsit” kifejezések. Pl.:

- (10) *pospacerować* 'egy ideig sétál'; *poawanturować się* 'egy ideig botránnyosan viselkedik, kötekedik'.

A szakirodalomban említés történik néha a *po*-diminutív funkciójáról is (mint gyenge intenzitású cselekvéseket jelölő funkcióról) az imént hivatkozott delimitatív funkció mellett, gyakran annak alkategóriájaként (Cockiewicz 1992: 15).

2.3. A disztributív funkció olyan cselekvéseket vagy történéseket jelöl, amelyek több alannyal vagy tárggyal ismétlődnek (Grzegorzczkova 1984: 477; Piernikarski 1975). Az ilyen igéket osztó, vagy eloszlást kifejező igéknek is nevezzük. Jellemző jegyük a „sok”, „minden”, „minden egyes”, „mindenkinek”, „mindenkit”, „sorra”, „egymás után” kifejezések. Pl.:

- (11) *powiżać* 'sorra megköt/odaköt'; *pobrać* = wziąć wiele czegoś po kolei 'sorra elszed/elvesz'.

2.4. A *po*-ingresszív (inchoatív) funkcióját a szakirodalom csak ritkán említi, nem találjuk például Piernikarski (1975) átfogó leírásában, de U. Engel

kontrasztív német–lengyel nyelvtanában sem (1999). R. Grzegorczykowa szerint az ingresszív jelentés a lengyelben legtöbbször a *za-* igekötővel fejeződik ki, a *po-* val viszont csak ritkán. A teljesség kedvéért jegyezzük meg, hogy ezt a jelentést a mai lengyel nyelvben leggyakrabban a *zacząć* + főnévi igenév ’elkezd vmit csinálni’ szerkezet fejezi ki, amely kezd teljesen általánossá válni. Pl.:

- (12) *zaspewać piosenkę* ’dalra fakad’ helyett → *zacząć śpiewać piosenkę* ’énekelni kezd’.

Azokban a leírásokban, amelyek a *po-* ingresszív funkcióját nem említik, a *pobiec* ’elfut/elszalad’, illetve a *poczuć* ’megérez’ típusú igei lexémákat vagy „tisztán aspektuálisnak” tekintik, vagy más csoportokba sorolják be őket.

2.5. Az iteratív-diminutív funkcióban használatos igei derivátumok (Engelnél (1999: 573) és Piernikarskinál (1975: 73, 85) önálló csoportot alkotnak) képzésében nemcsak a *po-* prefixum vesz részt, hanem egy suffixum is. Ezek az igék egy kis, ma már nem produktív csoportot alkotnak. Pl.:

- (13) *pobtykiwać* ’fel-fel csillan/villószik’.

2.6. A szaturatív jelentés kifejezése a lengyelben a *po-* igekötőhöz és az ige után részes esetben álló visszaható névmáshoz (*sobie*) kötődik. Ez a szerkezet az ágens által kívánt állapot elérését jelöli és a szakirodalomban néha delimitatív funkció címszó alatt szerepel (vö. Grzegorczykowa 1984: 474). Az említett szerkezet erősen köznyelvi. Pl.:

- (14) *posiedzieć sobie* ’elüldögél (egy darabig)’.

2.7. Az „egy ponttól való eltávolodás” jelentést némely esetben külön típusként kezelik. A *po-*-nak ez a funkciója csak az irányvektorral rendelkező mozgásigéknél jelenik meg (Engel 1999: 573; Śmiech 1986: 18). Pl.:

- (15) *pojechać* ’elutazik’.

2.8. Az „egy tárgy felületére gyakorolt hatás” jelentést viszonylag gyakran külön csoportként kezelik (vö. Grzegorczykowa 1984: 482; Śmiech 1986: 26). Ez pl. az olyan igéknél jelenik meg, mint a *poglasuować* ’mázzal bevon’, *po-cukrować* ’becukroz/cukorral beszór’.

(Pontosabb vizsgálat alá vonva ezeket az igekötős igéket belátható, hogy a fent említett jelentés már maguknak az alapigéknek is sajátja, ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy az ilyen típusú alapigék fokozott hajlandóságot mutatnak a *po-*

igekötővel való kapcsolódásra. Ez nyilvánvalóan magyarázható a *po-* igekötővel nyelvtörténetileg összefüggő *po-*-nak mint prepozíciónak az egyik eredeti jelentésével (vminek a felületén való mozgás).

2.9. A lexikai funkciót a Cockiewicz–Matlak szerzőpáros (1995) és Pienikarski (1975) a *po-* külön funkciójának nevezi. Ez azokra a lexikalizálódott képzésekre vonatkozik, amelyeknél a prefigált ige (amely rendszerint egy másodlagos imperfektívummal is bír) és a simplex ige között diakrón kapcsolat van (Piwowar 2003: 155). Pl.:

- (16) *cieszyć* 'megörvendeztet', *pocieszyć* : *pocieszać* 'vigasztal'; *chodzić* 'megy/jár', *pochodzić* 'származik'.

Egyes nyelvészi vélemények szerint (Śmiech 1986) több ige – így a *zostać*–*pozostać* 'marad' igék esetében is – a *po-* igekötőnek csak tisztán stilisztikai szerepe van, az alábbi példák azonban azt mutatják, hogy a szóban forgó igék nem tekinthetők teljes mértékben egymás szinonimáinak:

- (17) *Chciał, żeby została jego żona.*
'Azt akarta, hogy legyen a felesége' (azelőtt nem volt az);
- (18) *Chciał, żeby pozostała jego żona.*
'Azt akarta, hogy a felesége maradjon' (már azelőtt is az volt).

Szinkrón szempontból a fenti esetekben nem beszélhetünk derivációról.

2.10. Léteznek olyan igei derivátumok is, amelyeknél a *po-* prefixumnak csak stilisztikai funkciója van és sem az alapige aspektusát, sem pedig annak jelentését nem módosítja. Pl.:

- (19) *wrócić* – *powrócić* 'visszatér'; *Zaraz wróćę* 'Rögtön jövök'; *Nigdy już nie powrócę* 'Többé már nem térek vissza';
- (20) *przysiąc* – *poprzysiąc* 'felesküszik'.

A *po-* igekötős alakok nyomatékosabb jelentéssel bírnak.

3. Összegzés

A jelen keretben röviden felvázoltuk a *po-* igei prefixum alapvető funkcióit a mai lengyel nyelvben. Összegzésképpen a *po-* igekötő következő funkciói különíthetők el:

- „tisza aspektusképző” funkció;

– aspektuális-jelentésmódosító funkció: a) delimitatív/determinatív (szaturatív) funkció: a cselekvés külső határának profilírozása; b) diminutív funkció: a cselekvés intenzitáscsökkenésének profilírozása; c) ingresszív funkció: a cselekvés kezdetének profilírozása; d) rezultatív funkció: a cselekvés belső határa elérésének profilírozása;

- lexikai-modifikáló funkció;
- stilisztikai funkció.

A *po-* egyik sajátossága abban áll, hogy az ezzel a polifunkcionális prefixummal ellátott igei lexémák befejezett aspektusban is meg tudják őrizni az alapige által jelölt szituáció lexikailag többfázisú jellegét. Ez a fő oka, hogy a *po-* aspektusjelölésre rendkívül alkalmas prefixum, és ebben a szerepében a mai lengyel nyelvben egyre inkább terjed: a fentebb felsorolt akcionális osztályokba tartozó igék mindegyikével képes kapcsolódni; még a több fázisú szituációkat jelölő igei lexémákat is képes perfektiválni anélkül, hogy azok lexikai jelentését módosítaná.

IRODALOM

- Agrell, S. 1918, *Przedrostki postaciowe czasowników polskich*. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności. (= Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie 8.)
- Anstatt, T. 2003, Das Verbalpräfix *po-* im Polnischen. In: *Zeitschrift für slavische Philologie* № 62, 359–385.
- Cockiewicz, W. 1992, *Aspekt na tle systemu słowotwórczego polskiego czasownika i jego funkcyjne odpowiedniki w języku niemieckim*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński. (Rozprawa habilitacyjna.)
- Cockiewicz, W. – Matlak, A. 1995, *Strukturalny słownik aspektowy czasowników polskich*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Engel, U. 1999, *Deutsch-polnische kontrastive Grammatik*. Heidelberg: Universitätsverlag.
- Grzegorzczkova, R. (szerk.) 1984, *Gramatyka współczesnego języka polskiego: Morfologia*. Warszawa: PAN.
- Kawka, M. 1987, O rozwoju znaczeń dystrybutywnych czasowników wieloprefixalnych w językach słowiańskich ze szczególnym uwzględnieniem języka polskiego i języków połudnowosłowiańskich: Na podstawie funkcji prefixu *po-*. In: *Poradnik Językowy* № 3, 177–184.
- Piernikarski, C. 1969, *Typy opozycji aspektowych czasownika polskiego na tle słowiańskim*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum.
- Piernikarski, C. 1975, *Czasowniki z prefixem po- w języku polskim i czeskim na tle rodzajów akcji w językach słowiańskich*. Warszawa: WUW. (= Rozprawy Uniwersytetu Warszawskiego.)
- Piwoń, J. 2003, Funkcje prefixu *po-* we współczesnym języku polskim. In: *Prace Językoznawcze* V, 141–157.

- Saloni, Z. 2002, *Czasownik polski: Odmiana. Słownik 1200 czasowników*. Warszawa: Wiedza Powszechna, wyd. 2., zmien.
- Śmiech, W. 1986, *Derywacja prefiksalna czasowników polskich*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Tabakowska, E. 1999, „Pobłądzić po malowniczych zakątkach Starego Miasta semantyka polskiego przyimka po- i przedrostka po-.” In: Brzezina, M. – Kurek, M. (szerk.), *Collectanea Linguistica in honorem Casimiri Polański*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 269–278.